

Ahmed Yesevî’de Seyr u Sülûke Dair Temel Meseleler*

Ahmet VURAL*

Özet

Orta Asya’da yaşayan Türk halkının Müslümanlığı benimsemesini kolaylaştıran etkenlerin başında kendilerine sunulan tasavvufî öğretiler gelmektedir. İslam’ın ahlâkî boyutunu öne çıkaran ve kolaylaştıran bir dinî perspektif sunan mutasavvıflar Türk halkının gönlüne hitap edebilmiş ve İslam’ın bu coğrafyada rahatlıkla yayılabilmesini sağlamıştır. Bu bahisteki etkisi tartışılmaz olan Ahmed Yesevî tam da bu nedenle “Pîr-i Türkistan” lakabıyla şöhret bulmuştur. Ahmed Yesevî medrese tahsili görmüş olmakla birlikte dinî hükümleri oldukça sade ve veciz bir üslupla dile getirmesi ayrıca Türkçe’yi kullanmış olması Türk halkı üzerindeki etkisini diğer âlimlere nazaran daha da arttırmıştır. Ahmed Yesevî’nin hikmet adı verilen şiirleri kendisinden sonra Divân-ı Hikmet adı altında bir araya getirilmiştir. Bu hikmetlerde İslam dininin bütün boyutlarıyla işlendiğini görmek mümkündür. Ayrıca tekke ve tarikat hayatına dair bazı nasihatler de dile getirilmiştir. Bu anlamda hikmetler tasavvufî bir mahiyet arz etmekte; tasavvuf yoluna girerek kemâlât elde etmek isteyen bir sâlikin hayatına dair ciddi uyarı ve nasihatler göze çarpmaktadır. Elinizdeki çalışmada Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinde manevî yolculuğun esasları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda dört kapı kırk makam şeklinde ifade edilen ve sâlikin seyr u sülûka geçmesi gereken mertebeler izah edilmiştir. Ayrıca söz konusu yolculuğa dair bazı esaslar tespit edilmeye çalışılmıştır. Şeriat bilgisine sahip olmak, mürşid-i kâmile bağlanmak ve bu mürşidin hangi özelliklere sahip olması gerektiği seçilen bazı hikmetler ışığında yorumlanmıştır. Manevî yolculuğun amacına ulaşmasındaki en büyük engel olarak nefse dair hikmetler incelenmiş, bu bağlamda nefsin terbiye edilmesi için gerekli yöntemlerden zikir ve gece ibadeti, halvet ve uzlet ile sohbet ve hizmet kavramları temelinde Ahmed Yesevî’nin şiirleri işlenmiştir. Son olarak sâlikin manevî yolculuğu sırasında hangi âdâb ve erkâna riayet etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bir bütün olarak ise çalışmada, Orta Asya coğrafyasından bir tasavvuf ehli olarak Ahmed Yesevî’nin tasavvufî hayatın en önemli unsuru olan seyr u sülûke dair müridlere tavsiye ve uyarıları aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Yesevilik, Ahmed Yesevî, Türkistan, İslam, Seyr u sülûk.

Main Issues Regarding Sayr and Sulûk in Ahmed Yasavî

Abstract

One of the factors that facilitated the adoption of Islam by the Turkish people living in Central Asia is the Sūfî teachings presented to them. Sūfîs, who offered a religious perspective that emphasized and facilitated the moral dimension of Islam, were able to appeal to the hearts of the Turkish people and ensured the spread of Islam in this geography. Ahmed Yesevî, whose influence in this issue is indisputable, gained fame with the nickname "Pîr-i Türkistan" for this very reason. Although Ahmed Yesevî was educated in a madrasa, he expressed the religious rules in a very simple and concise style, and the fact that he used Turkish increased his influence on the Turkish people more than other scholars. Ahmed Yesevî's poems called wisdom were brought together under the name of Divan al-Hikmet after him. In these wisdoms, it is possible to see

* Bu çalışma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi bünyesinde yürütülmekte olan SBT 2023/9-YEDEP numaralı ve “Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî Perspektifinden Mânevî Yolculuğun Esasları/ The Principles of a Spiritual Journey From The Perspective of Pîr-i Turkistan Ahmed Yesevî” isimli Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) kapsamında hazırlanan ve 14-16 Haziran 2023 tarihinde Almatı’da gerçekleşen X. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulan tebliğin muhteva bakımından zenginleştirilmiş hâlidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri/ Tasavvuf Anabilim Dalı, Niğde / Türkiye, e-mail: ahmetvural@ohu.edu.tr

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-3378-496X>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Vural, A. (2023). Ahmed Yesevî’de Seyr u Sülûke Dair Temel Meseleler. *Küllîye*, 4(2), 306-330. DOI: 10.48139/aybukulliyeye.1337222.

Makale Bilgisi / Article Information:

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
3 Ağustos 2023	19 Eylül 2023	Araştırma Makalesi	306-330
3 August 2023	19 September 2023	Research Article	

that the religion of Islam is processed with all its dimensions. In this sense, wisdoms have a mystical nature; There are serious warnings and advices about the life of a devotee who wants to attain perfection by entering the path of Sūfism. In the wisdom of Aḥmed Yesevī in your hand, the principles of the spiritual journey have been tried to be revealed. In this context, the ranks, which are expressed as four doors and forty maqams, and which the devotee must pass in the sayr u sulūk, have been explained. In addition, some principles regarding the spiritual journey in question were tried to be determined. Having knowledge of the Shari'ah (religious law), being connected to the perfect master (al-shaykh al-kāmil) and what characteristics this master should have are interpreted in the light of some selected wisdoms. As the biggest obstacle in reaching the goal of the spiritual journey, the wisdom of the soul has been examined. In this context, Aḥmed Yesevī's poems have been processed on the basis of the concepts of dhikr and night worship, private room and seclusion, conversation and service, which are the necessary methods for the training of the soul. Finally, it has been focused on which etiquette and manners the sālik should follow during his spiritual journey. As a whole, in the study, the advice and warnings of Aḥmed Yesevī, a Sūfī scholar from the Central Asian geography, about the most important element of mystical life, sayr and sulūk, were tried to be conveyed to his disciples.

Key Words: Taşawwuf, Yasawiyya, Aḥmed Yasavī, Turkistan, Islam, Sayr and Sulūk.

Extended Abstract

Aḥmed Yesevī (d. 562/1166), known by the nickname of “Pīr-i Turkistan”, was a Sūfī-poet who performed important duties in the Islamization of Turks. Aḥmed Yesevī and his caliphs had a great influence on the mixing of Turkish Islam with mysticism. It can be said that Yesevī tried to impose religious rules and moral virtues on the society he lived in through his wisdom. The source of these wisdoms is undoubtedly Sūfism. The use of the language of poetry and the transfer of Islamic values in a plain and clear style that the public can understand increased the positive effect of Yesevī in the eyes of the Turks. Divan al-Hikmet was a book that deals with the external and internal dimensions of religion together and aims to explain Islam in its simplest form to its first interlocutors, newly converted people. Aḥmed Yesevī's mystical identity was also evident in his wisdom. In many of his poems, he talks about the rules of mysticism and sect etiquette. In this respect, detailed information about the principles of mystical journey can be obtained from Divan al-Hikmet.

In this context, Aḥmed Yesevī's poems have been processed on the basis of the concepts of dhikr and night worship, private room and seclusion, conversation and service, which are the necessary methods for the training of the soul. Finally, it has been focused on which etiquette and manners the sālik should follow during his spiritual journey. As a whole, in the study, the advice and warnings of Aḥmed Yesevī, a Sūfī scholar from the Central Asian geography, about the most important element of mystical life, sayr and sulūk, were tried to be conveyed to his disciples. The concept of “sayr and sulūk”, which is a combination of two words that are often used with each other, as sayr and sulūk, is the general name of the spiritual journey in Sūfism.

Aḥmed Yesevī's wisdom was full of advice and admonitions for devotees on the way to becoming a perfect human being. According to him, this spiritual journey has certain conditions peculiar to itself. On this path, the devotee will pass through four gates, namely the gates of sharia, tariqa, ingenuity and truth. Each of them has ten conditions in it. This dimension constitutes the first example of the classification of situation and maqams in the Sūfī culture in the form of four doors and forty maqams.

According to Aḥmed Yesevī, it can be mentioned as the first condition to have knowledge of Sharia before embarking on the path of spirituality. Because the main message in his discourses is that there can be no Sūfism without Sharia. The path

that the disciple should follow later on is to find a perfect master and surrender to him completely. Because the road is full of difficulties and traps, it is not possible to reach the goal without a guide. In addition, some features that should be in guides and guides are also detailed, which is based on the knowledge of Sharia. The devotee who adheres to such a sheikh should surrender his will completely to him with an endless sense of trust and should not show opposition in any matter. The murshid guides the devotee to complete the course of his journey, and enables him to discipline himself, which is the biggest obstacle in this regard. The nafs is an enemy that prevents this person from reaching his goal and is explained with negative qualities in Yesevî’s wisdom. As a matter of fact, the ultimate aim of Sufism is to educate the self that always leads him to evil. The process of abstemiousness and struggle takes place with practices such as night worship and dhikr, seclusion and private room, conversation and service.

According to Yesevî, the reward for continuing the dhikr and spending the night without sleep is to be honored with the beauty of Allah. Seclusion and private room are other methods of abstemiousness applied by the sheikhs of the sect to their followers. Yesevî talked about the benefits of reclusion and the benefits of spending it with dhikr, contemplation, Quran recitation and worship. The presence of the sâlik in the conversation of his sheikh together with the ikhvan is a matter that will be instrumental in his spiritual progress. Ahmed Yesevî recommended the phrases of conversation and service in many of his poems and emphasized that they would destroy the bad morals of the disciple and enable him to acquire good morals. In addition, in various wisdoms, the manners that the devotees should follow during the spiritual journey or cruising are explained.

Giriş

Seyr u sülûk kavramı, tasavvufta çıkılan manevî yolculuğun genel adıdır. Seyr sözlükte “gezme” manasına (Âsım Efendi, 1852, s. 3/94; Pakalın, 1983, s. 3/198), sülûk ise “yol veya mekân gibi şeylere girmek, yolda yürümek ve gitmek” (Âsım Efendi, 1852, s. 3:94; el-İsfahânî, 2002, s. 421) gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvuf terminolojisinde ise seyr u sülûk kavramı, “bir şeyhin gözetiminde, Allah’a vuslat için çıkılan manevî, ruhî yolculuk” (Tehânevî, 1998, s. 2/686; Cebecioğlu, 2014, s. 433; Uludağ, 1991, s. 427) demektir. Bir başka deyişle seyr u sülûk, herhangi bir tarîkata intisap etmiş kişinin manevî makamları tamamlayıncaya kadar geçirdiği merhale ve aşamaların toplamına denir. Seyr u sülûk, Hak yolunun yolcusu konumundaki sâlikin cehaletten ilme, nefsindeki kötü ve çirkin huylardan güzel ahlâka, kendi varlığından vazgeçerek Allah’a doğru hareket etmesi (Tehânevî, 1998, s. 2/686; Yılmaz, 2014, s. 183) olarak da ifade edilmektedir.

Pîr-i Türkistan lakabıyla tanınan Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) Türklerin İslamlaşmasında önemli vazifeler icra etmiş bir mutasavvıf-şairdir.¹ Basit, sade ve veciz bir dille ortaya konan hikmetleriyle İslamî hükümleri Orta Asya halkına sevdirmiş ve benimsetmiştir. Yesevî’nin bu hikmetleri daha sonra Divan-ı Hikmet adı altında bir araya getirilerek nesilden nesile intikal etmiştir. Divan-ı Hikmet’te yer alan hikmetler İslam’ın zahirî ve batınî boyutunu birlikte ele almakta, amelî boyutun yanı sıra ahlâkî hükümlerin de muhataplara aktarılmasını amaçlamaktadır.

¹ Hayatı, eserleri, hakkındaki menkıbeler ve türbesine dair ayrıntılı bilgi için bk. (Ahmed Yesevî, ed. Necdet Tosun 2017, 19-39).

Yesevî'nin sağlığında henüz teŖekkl etmiŖ bir tarikattan söz etmek mümkün değildir. Ancak derviŖleri aracılığıyla dört bir yana yayılan tasavvufi grŖleri kendisinden sonra Yesevîlik tarikatı altında devam ettirilmiŖtir.

Yesevî'nin hikmetleri aracılığıyla iinde bulunduğu topluma dinî hükümleri ve ahlâkî erdemleri benimsetmeye alıŖtıđı söylenbilir. Bu hikmetlerin kaynağı ise Ŗphesiz tasavvuftur. Pek ok hikmetinde Yesevî kiŖinin daha derin bir dindarlık yaŖamasını sağlamaya yönelik nasihatlerde bulunmaktadır. İlâhi aŖk konulu hikmetleri bu durumun baŖka bir göstergesidir.² Diğer yandan tasavvufi anlamda manevî bir yolculuğun yani seyr u slk sürecinin mahiyetinden, kuralları ve sınırlarından da bahsettiği görülmektedir. Ahmed Yesevî'nin hikmetli sözleri, kiŖinin Allah'a kurbiyet sağlayabileceği süreci de bütün yönleriyle ele almakta ve okuyucuyu bu konuda irŖad etmektedir.

1. Seyr u Slk/Manevî Yolculuk

Ahmed Yesevî kendi tecrübelerini aktardığı hikmetlerinde manevî yolculukta dört kapının aŖılması gerektiğine iŖaret etmektedir. Bu dört kapı, Ŗeriat, tarikat, hakikat ve ma'rifet kapılarıdır.³ Bu itibarla tasavvufi hâl ve makamların tasniflerinden biri olan "dört kapı kırk makam" Ŗeklindeki anlayıŖın ilk örneğine Yesevî'nin hikmetlerinde rastlandığı ifade edilmiŖtir (Yıldız, 2016, ss. 5-6).

"Ŗeriatın bostânında cevân eyledim,

Tarikatın glzârında seyrân eyledim,

Hakikattan kanat tutup göklerde utum,

Marifetin eŖiđini atım dostlar." (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 92).

Ahmed Yesevî hikmetlerinde Ŗeriat, tarikat, hakikat ve ma'rifet kapılarını Ŗyle ele alır:

"Ârif odur, Hak emrini yerine getirirse,

Mâsivâdan nefsinin ekip hâs eylese.

Ŗeriat hepsi beŖ harfdir rast eylese,

Ondan sonra tarikata girmek gerek" (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 396).

"Tarikat hepsi beŖ harfdir, eğer bilsen,

Aıktan bilip, Ŗartlarını edâ eylesen.

BeŖ sokağını seyrân kılıp, yel gibi gesen,

Ondan sonra hakikata girmek gerek" (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 396).

"O hem beŖ harf iyi bilse Hakk'a yeter,

² Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde ilâhi aŖk bahsine dair bir alıŖma iin bk. (Grer, 2017, ss. 15-41).

³ Kadir zkse tarafından yapılan araŖtırmada Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde dört kapı kırk makam anlayıŖı detaylı bir Ŗekilde incelenmiŖtir. Söz konusu alıŖma iin bk. (Özköse, 2017, ss. 99-133).

Ben ve benlik zamîrinden şüphesiz gider.
Bilse kılsa, ibâdete yoktur tehlike,
Marifetin meydânına girmek gerek” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 396).

“Bu yolları geçmeden mürşid olsa,
Fâsık, câhil mürîd olup, elini alsın.
Böyle işler yarın orada reddedilse,

Mahşer yeri halkının tamâmı gülmek gerek” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 396).

Bu hikmetlerde, dört makâm hiyerarşik bir düzen içerisinde ele alınmakta; maneviyat yoluna adım atarken evvela şeriat kapısından geçmek gerektiği vurgusu öne çıkmaktadır. Şeriat, inanç, ibadet ve muamelat olmak üzere dinin tüm esaslarını ve sünnet-i seniyyeyi ihtiva etmektedir. Bu aşamadan sonra kişi tarikat yoluna adım atabilir ve dervişliğe başlamaya hak kazanır. Ahmed Yesevî’ye nispet edilen Risâle der Âdâb-ı Tarîkat⁴ isimli eserde tarikatın marifet, cömertlik, sıdk, yakîn, tevekkül ve tefekkür olmak üzere altı hükmünden bahsedilmektedir ki dervişlik bu ahkâmı bilmek ve tatbik etmekle gerçekleşebilir (Ahmed Yesevî, 2016, s. 64). Tarikat âdâbını yerine getiren sâlik bundan sonra marifet kapısına, nihayetinde ise en yüce mertebe olan hakikate vâsıl olur. Ahmed Yesevî Fakr-nâme adlı risâlesinde bu kapıların her birinin gerektirdiği âdâbı, onar makamlı tasnifle izah eder:

Şeriat kapısının on makamı şunlardır: “O on makam (ki) şeriatedir, ilki Hak Teâlâ’nın birliğine, varlığına, sıfatlarına ve zâtına iman getirmektir. İkincisi namaz kılmaktır. Üçüncüsü oruç tutmaktır. Dördüncüsü zekât vermektir. Beşincisi hac kılmaktır. Altıncısı yumuşak konuşmaktır. Yedincisi ilim öğrenmektir. Sekizincisi Resul-i Ekrem Hazretlerinin, Allâh’ın salât ve selâmı üzerine olsun, sünnetlerini yerine getirmektir. Dokuzuncusu emr-i mârufu yerine getirmektir. Onuncusu nehy-i münker kılmaktır.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2016, s. 52).

Tarîkat kapısının da on makamı bulunur: “O on makam (ki) tarikatedir, ilki tevbe etmektir. İkincisi pîre el vermektir (uzatmaktır). Üçüncüsü havftır. Dördüncüsü recâdır, yani Hak Teâlânın rahmetinden ümitli olmaktır. Beşincisi vird-i evkatı yerine getirmektir. Altıncısı pîrin hizmetinde olmaktır. Yedincisi pîrin izni ile konuşmaktır. Sekizincisi nasihat dinlemektir. Dokuzuncusu tecrit olmaktır. Onuncusu tefrit olmaktır.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2016, s. 52).

Ma’rifet kapısının on makamı da şunlardır: “O on makam (ki) mârifettedir, ilki fenâ olmaktır. İkincisi dervişliği kabul etmektir. Üçüncüsü her işe tahammül etmektir. Dördüncüsü helâl ve güzel istekte bulunmaktır. Beşincisi mârifet kılmaktır. Altıncısı şeriat ve tarikatı ayakta tutmaktır. Yedincisi dünyayı terk etmektir. Sekizincisi âhireti seçmektir. Dokuzuncusu vücut (varlık) makamını bilmektir. Onuncusu hakikat sırlarını bilmektir.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2016, s. 52).

⁴ Mezkûr risâlenin Ahmed Yesevî’ye aidiyeti noktasında farklı görüşler söz konusudur. Bu çerçevede bizzat kendisi değil müridleri tarafından kaleme alınmış olması ihtimali üzerinde durulmaktadır. Söz konusu belirsizlik bir yana, bu risâle her halükârda Ahmed Yesevî’nin düşünce dünyasını bugüne aktarması bakımından kıymet ifade etmektedir.

Hakikat kapısının da on makamı şu şekildedir: “O on makam (ki) hakikattedir, ilki (herkesin) yolunun toprağı olmaktadır (alçak gönüllülük). İkincisi iyiyi-kötüyü tanımadır. Ve (üçüncüsü) bir parça lokmaya el uzatmamak, belki fazlaya kanaat etmektir. Ve (dördüncüsü) kendisini, lokmasını Hak yolunda sebil etmektir. Ve (beşincisi) kimseyi incitmemektir. Ve (altıncısı) fakîrlığı inkâr etmemektir. Ve (yedincisi) seyr-i sülûk kılmaktır. Ve (sekizincisi) herkesten sırrını saklamaktır. Ve (dokuzuncusu) şeriat, tarikat, (mârifet) ve hakikat makamını bilmek ve onuncusu amel etmektir.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2016, s. 52).

Görüleceği üzere şeriat kapısı iman ve ibadet esaslarıyla bağlantılı ilkeleri ihtiva etmektedir. Tarikat kapısında tevbe kavramıyla işaret edilen şeyhe intisap ilkesi başta gelir. Bundan sonra havf, recâ gibi seyr u sülûke dair hâller ve şeyhe hizmet çerçevesinde bazı kurallar sıralanmaktadır. Marifet kapısı sâlikin dikkatini tamamen manevî yolculuğuna adanması ve dünyayı terk etmesi,⁵ bu süreçte karşılaşılabilecek zorluklar karşısında sebât göstermesidir. Hakikat kapısının ise sâlikin seyr u sülûkü sonrasında elde ettiği makâmın ahlâkında meydana getirmesi gereken erdemleri içerdiği görülür.

2. Seyr u Sülûke/Maneviyat Yolculuğuna Çıkmanın Şartları

2.1.Şeriat Bilgisine Sahip Olmak

Ahmed Yesevî’ye göre maneviyat yolunda mesafe kat etmek isteyen bir kimsenin öncelikli yapması gereken iş şeriat bilgisine sahip olmaktır. “Önce şeriat sonra tarikat” vurgusu Ahmed Yesevî’nin temel öğretilerindedir. Bu anlamda o nesiller boyu kendisine intikal eden tasavvuf anlayışını bir kez daha pekiştirmiş olur. Ahmed Yesevî şeriatı tarikatın önüne geçirerek şeriatsız bir tasavvufun makbul görülemeyeceğini düşünür (Demirdağ, 2019, 2504-2506.) Bu düşüncesini dile getirdiği hikmetlerinden biri şudur:

“Her kim eylese tarikatın davâsını,
İlk adımı şeriata koymak gerek,
Şeriatın işlerini tamâm eyleyip,
Ondan sonra bu davâyı kılmak gerek.

Şeriatsız söz etmezler tarikatta,
Tarikatsız söz etmezler hakikatta,
İş bu yolların yeri bilinir şeriatta,
Hepsini şeriattan sormak gerek” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 173).

Tarikat genel anlamda bir ibadetler bütünüdür. Bunları yerine getirebilmek için kişinin asgari düzeydeki şeriat bilgisine sahip olması gerekir. Öte yandan tarikat üst

⁵ Tasavvufun temel kavramı olan zühd ile kalbin, dünya ve dünyevî olana yönelik sevgiden soyutlanması kastedilir. Bu anlayışta dünyadan tamamen el etek çekmek değil ona kalben bağlı kalmamak kastedilir. Tasavvufta dünya algısı şu çalışmada etraflıca ele alınmıştır. Bk. (Erginli, 2006, 117-181).

düzeyde bir takvalı yaşantıyı öngördüğü için yine helaller ve haramlar noktasında şeriat hükümlerinden haberdar olmak gerekmektedir.

2.2.“İcâzetli Bir Er Gerek”: Seyr u Sülûkta Rehberin Zarurîyeti

Her ilmin kendisinden öğrenileceği bir âlim bulunduğu gibi tasavvufta bu durum çok daha önemli görülmüştür. Zira bir ahlâk olarak tasavvufun öncelikle bu ahlâkı yaşayan birini taklit ederek öğrenileceği savunulmuştur. “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” sözü tasavvufta mürşid ihtiyacını ortaya koyan meşhur bir söz olarak bu düşünceyi yansıtır. Kuşeyrî tasavvuf yolunda mürşid ihtiyacına şu sözlerle değinir: “Kendi kendine yetişen bir ağaç yaprak açsa bile meyve vermez. Aynı şekilde nefes nefese ve tedricî bir şekilde kendisinden tarikatı öğrenebileceği bir üstadı bulunmayan mürid de böyledir. Nefsinin kölesi olmuştur ve ondan da kurtuluş bulamaz” (Kuşeyrî, 2017, 773). İmam Gazzâlî (öl. 505/1111) ise maneviyat eğitimini çiftçilik teşbihi ile izah etmektedir. Çiftçi nasıl ki zararlı otları ve dikenleri temizleyerek ekinlerin gelişmesini ve daha verimli ürün vermesini sağlıyorsa müridin maneviyat eğitimindeki engel ve tuzakları da mürşid-i kâmil temizlemektedir. Bu süreçte kötü huyların yok edilerek yerine güzel huyların ikame edilmesini işte bu mürşid sağlamaktadır. Bu sebeple yolculuğun kemale ermesi için böyle bir rehberin zarurîyeti ortaya çıkmaktadır (İmam Gazzâlî, 2014, s. 35).

Ahmed Yesevî’ye göre hakikat yoluna adım atan bir sâlikin ilk işi dinî hükümleri öğrenip tatbik etmeye çalışmasıdır. Bundan sonra hayati derecede önemli olan aşama, kendisinden yürüyeceği yolu öğrenebileceği bir kılavuz bulmasıdır:

“Ondan sonra bir er gerek irâdeli,
Olmuş olsa o bir erden icâzetli,
Şeriatte doğru uygun kerâmetli,
Öyle erin eteğinden yapışmak gerek” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 173).

Seyr u sülûku bir yolculuğa benzetirsek sâlik çıktığı bu yolun hangi özellikler taşıdığını bilemez. Yolu selametle bitirebilmesi, daha önce aynı yolu tamamlamış bir kimseyi rehber edinip ona güvenerek gerçekleşebilir. Aşağıdaki hikmette manevî yolculuk karanlık bir yolda yürümeye; mürşid de bu karanlıkta yürümeyi kolaylaştıracak bir asâyâ benzetilmiştir. Asâ kullanmayan kimse karanlıkta yoldaki engebe veya çukurları göremeyeceği gibi manevî yolculuk da yolun ilmüne sahip bir mürşid olmadan tamamlanamaz:

“İlimsiz şeyhlik davâsını kılmak olmaz,
Asâ olmadan karanlıkta yürümek olmaz,
Görmez olsa, çukur yeri görmek olmaz,
Kuyu içre düşen emin kalmaz, dostlar” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 331).

Ahmed Yesevî sâlikin manevî yolculuktaki maksadını gerçekleştirebilmesi için mürşidinin hizmetinde olması gerektiğini ifade eder. Tarikat yolu kişinin kendi

başına yürüyebileceği bir yol değildir.⁶ Herhangi bir rehberle ihtiyaç duymadığını iddia etmek tarikatın tehlikelerine kendini açmak demektir. Yolun sonunda sahil-i selamete ulaşmak için mutlaka bir rehberle başvurmak gerektiği şu hikmette de dile getirilir:

“Mürşidlerin hizmetini eyle alışkanlık,
Kendiliğimden yola girdim, deme sakın,
İyi bilsen, tarikatın tehlikeleri var,

Kılavuzsuz işbu yola girmeyin dostlar” (Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet 181).

İcâzetli bir mürşid edindikten sonra sâlikten artık kendisine verilen görevleri hakkıyla yerine getirmesi beklenir. Riyâzet ve mücâhede sürecinde sabırlı ve istikrarlı olmak gerekmektedir. Mürşidin vereceği eğitim, sâlikin nefsinin terbiye etmesini sağlayarak güzel ahlakla donanmasını sağlayacaktır. Yine acziyet bilinci nefsin ve benliğin öldürülmesinde anahtar kavramdır. Sâlik, riyâzet sürecinin bir parçası olarak kınanmaya ve horlanmaya karşı teslimiyet gösterebilmelidir. Müridin başlıca üç özelliği manevî yolculuğa başlama irâdesini göstermesi, ikincisi bir mürşide intisap etmesi ve son olarak, şeyhin gözetimine girdikten sonra nefes dahi alırken iznini gözetmesidir. Ahmed Yesevî bu maddeleri irâde, inâbe ve icâze kavramlarını kullanarak ifade etmekte; tüm bu sıfatlara sahip olan adayın müridliğe hak kazanacağını belirtmektedir:

“İrâdeyi ver icâzet ehline
Kâim ol gece-gündüz riyâzete
Sayıp onun kulluğunu ibâdete
Kulluğunda beli bağlayıp durmak gerek.

Ondan sonra mücâhede elbisesini giyip
Riyâzetin potasında eriyip akıp
Ben-benlikten geçip özünü saf kılıp
İzzet râhatını satıp horlanmayı almak gerek.

İrâdesiz bu yola girmediler
İnâbetsiz yola adım koymadılar
İcâzetsiz yarım nefes almadılar

Mürîd olan bu sıfatlı olmak gerek.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 174).

Tasavvuf kültüründe mürid, manevî yolculuğa çıkmayı irade eden anlamına gelir (Seyyid Muhammed Râsim Efendi, 2008, s. 1037). Ancak ilk iradesini mürşide bağlanma hususunda sergileyen mürid bu adımdan sonra söz konusu

⁶ Ahmed Yesevî perspektifinden seyr u sülûk eğitiminde mürşid-i kâmilin fonksiyonunu ele alan bir çalışma için bk. (Özköse, 2018, 555-566.)

iradeden tamamen vazgeçmek ve şeyhe kayıtsız şartsız teslim olmak zorundadır.⁷ Bu hikmet sâlikin kendi benliğinden, hırs ve tamahkârlığından vazgeçmesi, iradesini bırakarak manevî yolculuğa adım atması gerektiğine işaret etmektedir.

“Benlik ile tarikata girmediler,
Cândan geçmeyip yola adım koymadılar,
Nefsi öldürmeyip teslîm-fânî olmadılar,

Ham tamahkârlık ile yola girmeyin dostlar” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 181).

Ahmed Yesevî hikmetlerinde, manevî yolculuğun şartlarından ilkinin rehber edinmek olduğunu defaatle dile getirir. Aşağıda alıntılan hikmette ise söz konusu yolun zorluğundan bahsetmektedir. Sûfîler bu durumu bir insanın yaşayabileceği en büyük zorlukla kıyaslayarak anlatmış ve can feda etmek tabirini kullanmışlardır. Ahmed Yesevî de yolculuğa çıkan sâlikin canını ve benliğini bu uğurda feda edebilecek bir kararlılıkta olması gerektiğini tekrarlamaktadır. Başından nihayetine kadar yolculuk çetin ve ağırdır. Can feda etmekle başlayan, gece ve gündüzleri ihya ederek, dâimâ hüznün ve havf hali üzere ibadet, taat, zikir ve hizmetle geçirilen her dakika, nefse ağır gelse bile yaşanan sıkıntılar nihayetinde sâlikin ilâhî ikramlara nail olmasına vesile olacaktır.

“Cemâl için cânı kurbân eylemedikçe
İsmâil gibi cemâl arzû eylemeyin dostlar.
Cândan geçip tarikata girmedikçe
Âşıkım deyip yalan davâ eylemeyin dostlar.

Âşıklığı ulu davâ, eylesen bunu;
Mihnet ile sınar imiş Mevlâ’m seni;
Cefâ ve sıkıntı ile olsan gece gündüz
Sevgiliden gönül özge eylemeyin dostlar.

Benlik ile tarikate girmediler,
Cândan geçmeyip yola adım koymadılar,
Nefsi öldürmeyip teslîm-fânî olmadılar,
Ham tamahkârlık ile yola girmeyin dostlar.

İşbu aşkın yolu dilim olmaktır,
Burada ağlayıp âhirette gülmektir.
Gül renkleri zeferân gibi solmaktır.

⁷ Benzer bir söylem Kuşeyrî’de de görülmektedir. Kuşeyrî müridin kalbinde şeyhine karşı en ufak bir itiraz geçirmemesi gerektiğini zikretmektedir. Ona göre mürid şeyhine karşı kalbinde bir muhalefet hissederse derhal bu hissi bertaraf edip şeyhinin hükmüne razı olmak zorundadır (Kuşeyrî, 2017, s. 774).

Böyle olmadan, âşıkım, deyip söylemeyin dostlar” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 181).

3. Manevî Yolculukta Mürşid-i Kâmil Hassasiyeti

Tasavvufî yolculukta sâliklere rehberlik edecek mürşidin her bakımdan yetkin ve ehliyet sahibi olması gerekir. Aksi durumda henüz kemâle ulaşmamış yahut icazet almamış kimselerin riyasetinde maneviyat eğitimi almaya çalışmak tehlikeli görülür. Zira her ilmin kendince bir usûl ve gidişatı bulunduğu gibi tasavvuf için de bu durum söz konusudur. Bu usûl ve içerikten haberdar olmayan kimselerle yola çıkmak yolculuğu mânâsızlaştıracak ve amacına ulaştırmak şöyle dursun sâliki boş meydanlarda oyalayacaktır. Ahmed Yesevî işte bu tehlikeye ve sahte şeyhlere karşı dikkatli olunması gerektiğini salık vermektedir:

“Kim bilmeden bu yolları şeyhim dese,

Kerâmetten veliliğe haber verse

Bâtıldır eğer Ruhü’l-emin bile ise

Özünü öyle bâtıllardan korumak gerek” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 173).

Ahmed Yesevî irşad ehliyetine sahip olmadığı ve manevî yolculuğun mahiyetini bilmediği hâlde rehberlik iddiasında bulunanları bu sözlerle eleştirir. Bu kimseler belli şartları taşımadıkları takdirde şeyhlik iddiaları asılsızdır ve onlara ittiba etmek tehlikelidir. Yesevî, sahte şeyhlerin özelliklerini şöyle sıralar:

“Şeriatı bilmezler, tarikatı okumazlar,

Hakikata yetmezler, şeyhlik davâ kılıgısı.

Milleti mürid alırlar, âh ve figân kılırlar,

Şaşkın olup kalırlar, lânetli Deccal bilgisi” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 445).

Bu dörtlük özelinde şeriat, tarikat ve hakikat olmak üzere üç temel esastan bahsetmek mümkündür. Bir mürşidin ilmini mutlaka şeriat temelinde kurması, öte yandan tarikat ve hakikat mertebelerinde belli kabiliyetleri haiz olması gerektiğini ifade edebiliriz. Tasavvuf tarihindeki bütün selefleri gibi Ahmed Yesevî de Kur’an ve sünnet bilgisini tasavvufun temelini yerleştirmektedir. Şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinden bîhaber sahte şeyhlerin tek amacı mürid toplamak ve bu sayede belli bir ilgi ve takdire ulaşmaktır. Ahmed Yesevî bu kimseleri Deccâl’le kıyaslayarak yaptıkları işin tamamen bâtıl olduğunu ortaya koymaktadır. Ahmed Yesevî’ye göre şeyh Allah’ın emirlerinden ve Hz. Peygamber’in sünnetinden bîhaber ise, böyle bir şeyh dünyada dikenlik mesabesinde olup âhirette de mahcûb olarak insanların karşısına çıkacaktır (Ahmed Yesevî, 2016, s. 65).

Ahmed Yesevî’nin, kendi yaşadığı dönemde dikkatini çeken sahte şeyhlere yönelik uyarılarda bulunduğu hikmetlere bir örnek daha verilebilir:

“Âhir zamân şeyhi düzeltir sûretini

Zühd ve takvâ kılmayıp bozar iç âlemini

Kerâmet der gaflet uykusunda gördüklerini

Riyâ ile halka kendini satar dostlar” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 188).

Bu hikmette zahirleri sûfilere benzediği hâlde onların ahlâkından bîhaber olan, iç dünyalarının karanlığı sebebiyle münafıklık ve riyaya batan mukallidlerden haber verilmektedir. Ahmed Yesevî bu kimselerin kendilerini belli bir makâmda zannettiğini, kendi gafletlerinin farkında olmadıkları gibi bir de keramet gösterilerinde bulunarak bir nevi tasavvuf pazarı kurduklarından şikâyet etmektedir.

Ahmed Yesevî bu sahte şeyhlerin kurdukları tezgâhın gelecekte de devam edeceğine dikkat çeker. Bu kimselerin başlıca özelliği şeriaten habersiz olmaları ve sünneti takip etmemeleridir. Onlar etraflarındaki toplulukları kandırmakla kalmayıp onların mal ve mülküne de tamah eden tiplerdir. Ahmed Yesevî, İblis’in kendilerinden ders aldığını belirterek bu insanlarla ilgili düşüncesi ve onlara karşı tavrı şu şekildedir:

“Bizden sonra âhır zaman yakın olduğunda öyle şeyhler ortaya çıkacak ki İblis, lanet onun üzerine olsun, onlardan ders alacak ve bütün halk onlara dost olacak ve (fakat) müridlerini idare edemeyecekler. O şeyhler ki müridlerinden açgözlülikle bir şeyler dilerler ve canlarını küfür ve dalâletten ayırmazlar ve bid’at ehlini iyi görürler ve sünnet ehlini kötü görürler ve şeriat ilmi ile amel etmezler ve namahremlere göz salarlar ve kötülüğü âdet edip Allah Teâlâ’nın rahmetinden ümitli olurlar ve şeyhlik işlerini değersiz görürler” (Eraslan & Tosun, 2016, ss. 50-51).

Ahmed Yesevî mânevî yolculuğa talip olanların kendilerine mâneviyat rehberi seçerken ince eleyip sık dokumaları gerektiğini şu sözlerle ifade eder:

“Ey tâlip, eğer Hakk’ı bulayım desen, öyle pîre el ver (uzat) ki şeriatte ârif bi’llah olsun, tarikatte sırlara vâkıf olsun, hakikatte tam manasiyle olgun olsun, mârifette büyük bir deniz olsun... Öyle pîre el ver (uzat) ki işin saadet olsun... Eğer mürit şeriat ilmini bilmeseydi, şeriat ilmini (ona) öğretsin. Eğer tarikatte bir hâl meydana gelse, tarikat ilmi ile yola salsın ve hakikat yönünden müride yol göstereyin ve mârifette ilâhî cezbe meydana getirsin” (Eraslan & Tosun, 2016, s. 51).

Ahmed Yesevî’ye göre model olacak ve yol gösterecek bir şeyhte birtakım özelliklerin aranması gerekir. Bu özelliklerden bazılarını da şu hikmette dile getirir:

“İnci kaynağını benden sorsan sâdık şeyh,

Öyle kulun ahlâkı-huyu Hakk’a lâyık,

Gönlü vâsi, canı mesih, özü âşık,

Öyle mürşid Hakk’tan mahrum kaldığı yok” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 316).

Anlaşılabileceği üzere sâdık şeyh Allah’ın ahlakıyla yani Kur’an ahlakıyla ahlaklanmış, gönlü geniş, canı bu uğurda fedâ, kimsenin malına ve mülküne göz dikmeyen, dünyalık bir menfaat ve çıkar peşinde koşmayan, kalbi her daim Allah Teâlâ’ya bağlanmış ve her an Hakk’ın huzurunda yaşadığı şuuruyla hareket eden kimsedir.

Ahmed Yesevî mürşidde bulunması gereken vasıflara ek olarak şunları da ifade etmektedir:

“İrâdesiz, icâzetsiz mürşid olmaz,

Tarîkatın yollarını aslâ bilmez,
Mübtedidir irâdeye lâıyk değil,

Böylelerinden bucak bucak kaçmak gerek” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 174).

“Tarikate siyâsetli mürşid gerek;

O mürşide itikâtlı mürîd gerek;

Hizmet kılıp Pîr rızâsını bulmak gerek;

Böyle âşık Hakk’tan pay alır imiş” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 228).

Bu hikmetlere göre mürşid mutlaka kâmil bir mürşidden icâzet almış olmalıdır. Bu icâzet müridin Hz. Peygamber’e ulaşan sahih silsilenin bir halkası olduğunu ve bağlı olduğu yolun da sıhhatini gösterir. Dolayısıyla kendi başına bir kimsenin şeyhlik iddia etmesi tamamen asılsızdır. Bu kimse, henüz müridliğinin başında bir mübtedi olmaktan öte bir vâsfa sahip olamaz. Böyleleri tarikatın usul ve esasını bilmediği gibi kendilerine başvuran talipleri yanlış yönlendirerek maneviyat yolunda önlerine perde koyarlar. Ayrıca mürşidin, icâzetinin yanı sıra mürit yetiştirme hususunda siyaset sahibi olması, yani her müride kapasitesi ölçüsünde hitap ve rehberlik etmesi önemlidir. Müridin de aynı şekilde itikadının sağlam olması, mürşidine gönülden bağlanması gerekir. Pirinin rızası onun için her şeyden önce gelmelidir. Zira mürşidi, mürid için Hakk’a giden tek yoldur. Ahmed Yesevî bu durumu müridin Hak’tan pay alması olarak nitelendirir.⁸

4. Maneviyat Yolunda Aşılması Gereken En Büyük Engel: Nefis

Tasavvufun üzerinde en çok durduğu kavramların başında nefis kavramı gelmektedir. Tasavvufa dair yapılan tanımlar içerisinde tasavvufun nefis tezkiyesi olarak tarif edilmesi de bu hakikatin bir göstergesidir. Sözlükte cesed, can, ruh, hevâ ve heves, benlik gibi manaları ihtiva eden nefis (Râgıb el-İsfehânî, 2002, 818; İbn Manzûr, 234; Âsım Efendi, 1852, 2/1031), ıstılahta ise insanın kötü huyları ve çirkin vasıfları, menfi tüm duyguların mahalli olan bir latife olarak tanımlanır (Kuşeyrî, 2017, 174; Hücvîrî, 2007, 259). Tasavvufun nihai amacı insanın kendisini dâimâ kötülüğe sevk eden nefisini terbiye edebilmesidir. Nefis terbiyesi bu sebeple seyr u sülukun temelinde yer alır. Müridlerin hakikat yolunda kemâlât elde edebilmesi nefislerinin boyunduruğundan kurtulabilmelerine bağlı görülür. Bu sebeple tarikat usulünde her müride kendi nefsi marazlarının tedavisine yönelik bir mücâhede ve riyâzet programı uygulanmıştır.

Ahmed Yesevî nefsin ne kadar kuvvetli ve alt edilemez olduğunu anlatırken nefsin altmış başı olduğunu ve her bir başta şeytanın yüz bin askeri bulunduğunu

⁸ Mürid ve şeyh arasındaki ilişkinin vasıflarını takip edebileceğimiz ilk klasik kaynak *Risâletü'l-Kuşeyriyye*'nin "Babu'l-vasiyye li'l-mürîdin" (Müritlere Nasihatler) başlıklı bölümüdür. Eserin müellifi Abdülkerîm Kuşeyrî (öl. 465/1072) bu bölümde mürşidin gerekliliği, müridin şeyhine olan vazifeleri ve şeyhlerin müridlere muamelesi gibi tarikat kültürüne ait pek çok konu hakkında bir nevi anayasa tespit etmiştir. Mezkûr bölüm için bk. (Kuşeyrî, 2017, ss. 769-789) Bu bölüm daha sonra pek çok mutasavvıf-müellif tarafından farklı ifadelerle tekrarlanmıştır. Ahmed Yesevî'nin bu husustaki sözlerini de söz konusu geleneğin bir uzantısı saymak mümkündür.

ifade eder. Nefis kendini o kadar dayatır ki en yüce makamdaki ulu kimseler dahi nefsin esiri olma tehlikesiyle yüz yüzedir:

“Ey yârânlar, kâfir nefse almış baş var,
Her başında yüz bin şeytân askeri var.
Hâs ulular nefis elinde toprakdan hor,
Günâhımdan sana ağlayıp geldim ben işte.

Riyâzeti kırk gün çekip bir baş gitti,
Fecr vakti bakıp gördü: onaylayıp çıktı.
Garîb Edhem nefis elinde türlü şaştı,

Günâhımdan sana ağlayıp geldim ben işte” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 301).

Sâlikin manevî terbiyesinde ilerlemesi için nefisini tanıması gerekmektedir. Kötü sıfat ve huyların kaynağı olarak gösterilen nefisle yapılacak mücâhede neticesinde sâlik manevî terakkisini gerçekleştirebilir. Ahmed Yesevî “Tarikatta maksat odur nefsten geçmek” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 249) “Geçmek gerek bu nefsin râhatından” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 172) diyerek tasavvuftaki manevî eğitimin amacına ulaşabilmesi ve insan-ı kâmil mertebesinin tahakkuku için nefsin kontrol altına alınması gerektiğini düşünür. Bir müridin nefis terbiyesindeki esas rehberi ise öncelikle şeyhidir. Ahmed Yesevî müridlerin müridleri her bakımdan imtihana tabi tutacağını şu beyitte dile getirir:

“Mürîd olsan mürşide, muhkem ol, ey tâlib,

Müridlerini mürşidler her konu ile sınırlar” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 327).

Yesevî’ye göre mürid tarikat âdâbını yerine getirmeden, nefisini kontrol altına almaya çalışmadan ve dolayısıyla ilâhî aşka kendini layık bir hale getirmeden hakikate dair sırlardan haberdar olamayacaktır. Nefisle muharebe etmek de onun arzu ve isteklerinden yüz çevirmek, bunun yanı sıra nefsin kaldıramadığı ya da hoşlanmadığı zikir, ibadet, az yemek, az uyumak, az konuşmak, horlanmak, hizmet etmek gibi uygulamalarda bulunmakla gerçekleşir.

“Tarikatda türlü adâbı bilmeyince,

Nefsi ile muharebe kılmayınca,

Aşk yoluna özünü lâyük etmeyince,

Hakikatın sırlarını bilse olmaz.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 249).

Ahmed Yesevî nefsi her durumda murakabe etmeyi ve nefisten gafil kalmamayı tavsiye eder. “Bâyezîd gibi nefsinle gece gündüz vuruş” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 180) diyen Ahmed Yesevî, ilk dönemin en meşhur mutasavvıflarından Bâyezîd Bistâmî’yi (öl. 234/848 [?]) örnek göstererek kişinin nefsiyle gece gündüz daimi bir mücadele içerisinde olması gerektiğine işaret eder. Ona göre nefis bir an olsun başıboş bırakılmamalıdır. “Nefsi öldürmeyip teslîm-fânî olmadılar” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 181) diyerek nefsin isteklerini asgariye indirmek veya nefsin hoşuna giden şeylerden uzak durmak gerektiğine de dikkatleri çeker.

Ahmed Yesevî'ye göre, seyr u sülûk sürecinde mürid mücâhede ve riyâzet ile nefsin isteklerine dur diyebilmeli, şehevî arzularından uzaklaşmalı, yeme ve içmeyi asgariye indirmeli, az uyumalı ve günün büyük bir bölümünü ibadet ve taatle geçirmelidir:

“Nefsini sen kendi arzûsuna bırakma sakın,

Yemeyip içmeyip ibâdet ile ol uykusuz,

Sonunda bir gün gösterecek sana cemâl,

Uykusuz olan orada cemâl görür dostlar” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 183).

Ayrıca “Nefse dâima helal lokma nasip ver” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 447) sözleriyle Ahmed Yesevî, helal yemenin nefis terbiyesindeki olumlu tesirlerini hatırlatır.

Ahmed Yesevî nefesine uyan kişinin özelliklerini şöyle sıralar: Herhangi bir amelinde nefsinin arzularını önceleyen kimse, bundan dolayı nefsinin esiri haline gelmiş demektir. Sırat-ı müstakim'den ayrılır, günahlara dalar ve dinde uzaklaşır. Dahası, dâimâ nefesine uyan kişi sonuçta imanıyla ilgili de problemler yaşar. Bu sebeple Ahmed Yesevî insanın nefsini sürekli kınaması ve ondan şikâyetçi olması gerektiğini vurgular.

“Nefs yoluna giren kişi rezil olur,

Yoldan çıkıp, kayıp, tozup günâhkâr olur,

Yatsa, kalksa şeytân ile yoldaş olur,

Nefsi tep, nefsi tep, ey kötülükler işleyen.

Nefsin seni son anda köle eyler,

Din evini yağma eyleyip tamâm eyler,

Öldüğünde imânından ayrı eyler,

Akıllı isen, kötü nefsten ol şikâyetçi.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 197).

“Değme câhil o ağacın yeri değil,

Nefsim diyen o meyvâdan aslâ yemez.

Tamahkârlar nefsi için neler demez,

Nefsdan geçen yakın olur yakınlığında.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 342).

Ahmed Yesevî Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmalarına sebep olan olayı hatırlatarak nefsin afetlerinden birine daha işaret etmektedir. Nefis insanı Allah'ın yasakladığı işlere sevk eder, ona düşense nefsanî afetlerin farkına vararak teyakkuz halini elden bırakmamasıdır:

“Candan geçen âşıklar dünyâ demez,

Nefsi ölü, su ve ekmek gamını yemez,

Bu âlemde kâr ve zarar, bunu bilmez,

Dünyâ gelip cilve kılsa, aldığı yok.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 419).

Ahmed Yesevî bu hikmette, mânevî yolculuğa ve bu uğurda canını feda etmeye hazır olan talibi şu özelliklerle vasfeder: Nefsi ona değil o nefesine hâkimdir. Dünya hayatıyla ilgili herhangi bir tasa taşımaz. Rızık derdine düşmeyip tam bir tevekküle sahiptir ve dünyevî mala-mülke tamah etmez.

4.1. Nefis Terbiyesi Yöntemi Olarak Zikir ve Gece İbadeti

Tasavvufta seyr u sülûkun sermayesi tamamen zikirden oluşmaktadır. Başka bir deyişle riyâzet ve mücâhedenin aslı zikirdir. Şeyhler müridlerin manevî eğitimlerinde her birinin kabiliyet ve ruhsal şartlarına göre çeşitli zikir ödevleri verirler. Bu süreçte kalbin tasfiye edilmesi ve nefsin tezkiyesinde zikir manevî bir gıda olarak görülür. Tarikatlarda cehrî/sesli ve hafî/gizli şeklinde ikiye ayrılan zikir usullerinden ilki Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla, ikincisi ise Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber’e dayandırılır. Bu isimlerden sonra ise bir silsile hâlinde sûfi şeyhlerine aktarıldığına inanılır.

Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinde zikrin manevî eğitim üzerindeki önemi ve birtakım erdirici faydalarına dair pek çok nasihat yer almaktadır:

“Allah yâdı nûrunu kime armağan eylese,

Nefs, hevâ, ben-benlikten kalır imiş,

Kul eğer zâkir olup Allah dese,

Tutmuş gönül pasını giderir imiş” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 234).

Günah ve mâsiyetin kul ile Allah arasında bir perde oluşturduğuna inanılmaktadır. Hz. Peygamber’in ifadesiyle işlenen her bir günah kişinin kalbine siyah bir leke olarak yansımaktadır.⁹ Bu hikmette zikir Allah ile kul arasındaki söz konusu perdelerin kaldırılmasında ve gönüllerdeki pasın giderilmesinde etkili bir metot olarak zikredilmektedir. Ayrıca zikirle beraber kişinin nefsindeki benlik iddiasının sönmekte ve acziyet şuurunun her dem tazelenmekte olduğuna işaret edilmektedir.

Nefsin kontrol altına nasıl alınabileceğine dair de usuller öğreten Ahmed Yesevî, geceleri uyanık kalarak Allah’ı zikretmenin nefis tezkiyesinde önemli bir terbiye metodu olduğuna inanır. Bu düşüncesini şu hikmetlerinde dile getirir:

“Zâkir olup şükreder olup Hakk’ı sev,

Seher vaktinde kalkıp nefsinin gözünü oy” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 201).

“Toprak gibi hor görül nefsin ölsün” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 204)

“Zühd eyleyerek öz nefsinin gözünü oysa” 326

Ahmed Yesevî’nin vefatından sonra teşekkül eden Yesevîlik tarikatının kendine mahsus zikir ifadeleri bulunduğu bilinmektedir. Toplu ve sesli bir şekilde icra edilen zikir zikir-i erre ismiyle anılmaktadır (Tosun, 2013, ss. 487-488).¹⁰

⁹ “Kul günah işlediği zaman kalbinde siyah bir leke belirir. Eğer tevbe eder ve günahından sıyrılırsa kalbi saydamlaşır, parlar. Tevbe ve istiğfâr etmeyip tekrar günaha dönerse bu leke çoğalır ve kalbi (tamamıyla) kaplar.” Hadis metni için bk. (İbn Mâce, “Zühd”, 29; Ahmed b. Hanbel, II/297).

¹⁰ Yesevîlikteki zikir ve sema uygulamaları hakkında bilgi veren bir çalışma için bk. (Bilgin, t.y., ss. 1368-1378).

Aşağıdaki beyitte Ahmed Yesevî erre zikrinin (zıkr-i minşârî/bıçkı zikri) uygulanış biçimine değinmektedir:

Aşk kullar inlerler gündüz-gece dinmeden,
Zar inleyerek nara vurur bağı dolmadan,
Zakir kullar “erre” ceker dâimâ yorulmadan,
Sohbet bulsa can oynatıp yorulmazmış. (S. 288)

Müridleri bulunan bir şeyh olarak Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde çeşitli zikir ifadelerini ve zikir halkasına katılmayı tavsiye ettiği görülmektedir:

“Eşiğine başımı koyup ağlasam
Halka kurarak kim zikretse oraya varsam
Zikrin deyip o sohbetten inciler dersem

Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 180).

“Gelin dostlar Allah zikrini dâimâ söyleyin
Allah zikri gönül ülkesini açar dostlar
Estağfirullah ve istağfârı dinmeden söyleyin

Lânetli şeytân beden ülkesinden kaçır dostlar” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 177).

“Lâ ilâhe illallah” deyip ağla
Hakk zikrini her kim dese oraya git”
“Dile al “Lâ İlâhe İllallah”ı

Akla koy her nefesde ol uyanık” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 201).

Bu hikmetler, Yesevîlikte cehrî zikrin tercih edildiğini ve ayrıca bunun halka kurularak icra edildiğini gösteren örneklerdir. Ahmed Yesevî müridlere “Hayy”, “Allah” ve “Estağfirullah” zikirlerini dillerine dolamaları gerektiğini salık verir. Aşağıda ise yine zikir halkalarında tekrar edilen “Hû” zikrinden bahsedilmektedir. Bu zikrin hem beden/dil hem de can/kalp ile birlikte söylenmesi, ayrıca zikir halkasına tekbir getirerek başlanması gerekmektedir. Ahmed Yesevî'nin dervişlerin söylediği “Hû” zikrine işaretleri onları “Hû Kuşu” tabiriyle anması dikkate değerdir:

“Halka içinde Hû deyiniz, aşk ateşine yanınız,
Beden-cân ile tâlipler, tekbîr başlayıp deyiniz.
Hû-Hû diye inleyip, Hû demekte mânâ var,
Cemâlınden ümitli, rahmetinden alınız.”

“Kul Hoca Ahmed miskîn ol miskînlerden mânâ sor

Dervîşliği bil huzûr Hû kuşudur dervîşler” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 211).

Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde zikirle bağlantılı olarak vurgu yapılan diğer mevzu, seher vakitlerinin ihya edilmesidir. Pek çok yerde, Allah'ın cemalini müşahede etmeyi dileyen kimsenin gecelerini uykusuz geçirmesi ve seher ibadetine önem vermesini öğütler:

“Sevgiliyi bulayım desen seherde kalk
 Âşıkların meclisine özünü vur
 Hakk’ı arayıp ağlayıp yürüyüp yas tut
 Yas tutmadan tarikata girer mi ki?” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 161).

“Nefsini sen kendi arzûsuna bırakma sakın
 Yemeyip içmeyip ibâdet ile ol uykusuz
 Sonunda bir gün gösterecek sana cemâl
 Uykusuz olan orada cemâl görür dostlar” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 183).

Riyâzet ve mücâhede sürecindeki sâlik himmetini cemelullah gibi yüce bir mertebeye odaklamışsa, yapması gereken şey gündüzleri sâim geceleri kâim bir hayat sürmesidir. Ahmed Yesevî, uykusuzluğun âhirette Allah’ın cemâlini görmeye vesile olduğunu özellikle vurgular. Bunun yanında müridin yürürken, otururken, yatarken ve bunun gibi hiçbir hâl ve hiçbir anda zikri dilinden düşürmemesi lâzımdır.¹¹

“Cemâl göreyim diyen kullar uykusuz olur
 Yürüse-dursa, yatsa-kalksa, zikrini söylesin
 İçi-dışı öyle kulun nûra dolar
 Allah nûrunu öyle kula saçar dostlar” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 184).

Ahmed Yesevî gece kalkıp Allah’ın huzuruna çıkmanın bir aşk işi olduğuna dikkat çeker:

“Geceleri seherlerde Hakk uyandırıp kan ağlatır,
 Uykusuz eyleyip kendi aşkına bel bağlatır,
 Devası yok derdi verip ağlatıp inletir;
 Burada ağlayıp orada gitse, sultan eyler.

Hakk’a âşık olan kullar dâimâ uykusuz,
 Cennet değil arzuları, verir cemal,
 Çoluk-çocuk, ev-barktan olur şikâyetçi;
 İsmail gibi aziz canını kurban eyler.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 263).

Bu beyitler ilâhi aşkın sâlikin iç dünyasında ne gibi hallere yol açtığı noktasında verilebilecek bir örnektir. Buna göre, ilâhi aşka nâil olan kişinin alâmeti rahat ve zevk içinde geçirilen değil, geceleri uykusuz kalıp dâimâ hüzne gark olmuş bir hayattır. Ahmed Yesevî ilâhi aşk söz konusu olduğunda sûfilerin ne cennet ne de

¹¹ Bu hikmet şu âyeti hatıra getirmektedir: “Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler:) “Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!” (Âl-i İmrân, 3/191.) Âyetin meali için bk. (Karaman vd., 2013, s. 74).

cehennemi istediğine işaret etmekte;¹² bu yoldaki arzu ve gayretleri sebebiyle Allah Teâlâ'nın onlara cemâlini lütfettiğini anlatmaktadır. Sâlikin böyle bir makama ulaşabilmesi, babası ilâhi emir gereği kendisini öldürmeye gelen İsmail gibi, ona teslim olup canını ortaya koyabilmesinden geçer. Ahmed Yesevî bu yorumuyla Râbia el-Adeviyye'den (ö. 185/801) miras kalan ve Yûnus Emre (ö. 720/1320) başta olmak üzere Anadolu'da pek çok mutasavvîfin özümsemiği bir anlayışı dile getirir.

Aşağıda aktarılan hikmetlerde ise Ahmed Yesevî Hakk'a vuslat hâinden bahseder. Sâlik zikre devam eder, dâimâ acziyetini ikrar eden bir hâlde bulunur ve seyr u sülûkun sıkıntılarına sabredebilirse yalnızca yolculuğunu tamamlamış olmaz, bütün makâmın en yücesi olan Hakk'a vuslat mertebesine vasıl olur:

“Hakk'ın vuslatına ereyim desen ağla

Zikrin deyip erenlere yardım et

Cefâ çekip erenlerden pay al

Pay almadan cemâlini görer mi ki?” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 162).

4.2. Halvet (Uzlet)

Sözlükte uzlet, inzivâ, halktan uzaklaşarak ıssız bir köşede tek kalmak (Cürcânî, 1405, s. 106; İbn Manzûr, 1990, s. 14/237242) gibi anlamlar içeren halvet, ıstılah olarak ise günahlardan sakınabilmek ve Allah'a karşı daha çok kulluk edebilmek maksadıyla تنها yerlerde yaşamayı ifade etmektedir (Suâd el-Hakîm, 1981, ss. 434-438). Tasavvufta yalnız yaşamayı tercih etmek sûfilerin belirgin özellikleri arasında gösterilmektedir (Demirdaş, 2012, 137). Tasavvuf ehinden halvet ve uzleti tercih edenler insanlar arasına karışmanın riyâyâya kapı aralayacağı inancına sahiptirler. Bu sebeple uzlet tasavvufî hayatın her zaman önemli bir unsuru olmuştur. Tarikatlar döneminde ise halvet/çile/erbain vs. isimleriyle süresi, mekânı ve belli kaideleri oluşan bir terbiye yöntemine dönüşmüştür. Nefis tezkiyesini önceleyen nefsanî tarikatların birçoğunda olduğu gibi Yesevîlikte de halvet, manevî eğitim metodu olarak kabul edilen bir uygulamadır.

Ahmed Yesevî, aşağıda verilen hikmetlerinde kalbini Allah'a bağlamış sâliklerin riyâdan kaçmak için başvurdukları bir yöntem olarak halvete ve onun ahiretteki ecir ve karşılığına işaret eder:

“Hakka âşık sâdıkları yürür yalnız,

Sabaha varsa, Hak önünde görür izzet,

Cennete girip cemal görür, ikram ve rahat,

Gizli yürür, halka ne diye riya eylesin?” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 277).

Hikmetlerde halvetin Allah'a âşık sâdıkların işi olduğu ifade edilir. Ahmed Yesevî'ye göre halvet, âşıkların en büyük iştihaklarından biri olarak gösterilir:

¹² Tasavvufî düşüncede cennet ve cehennem telakkisi üzerine yapılan bir çalışma için bk. (Çatak & Vural, 2022, ss. 117-144).

“Âşıkları nereye varsa halvet ister,
Ere hâcet değil, iyi olun yeter,
Hakk’ı bulmadan ağlayıp yürüyüp, olup yakınır,
Aşk bağında nevâ kılıp yürür olur.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 375).

Ahmed Yesevî halvet ve uzletin en önemli faydalarından birinin, kalpteki muhabbetullâhın artmasını sağladığını şu hikmetlerde dile getirir:

“Halvete girip, dostlarım yâd edelim dâimâ,
Muhabbetin şarâbını nûş edelim dâimâ.
Muhabbetin şarâbını hiç kimseye vermezler
Bağır kanını akıtıp, âşık içer dâimâ.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 341).

Bu hikmetler ayrıca halvette ibadetin ziyadeleşmesi gerektiğini de gösterir. Halvet sadece insanlardan uzak kalmak yalnız olmak değil, ibadet ve taatle, Kur’ân okuma ve tefekkürle ve Allah’ı zikirle geçirilmesi gereken bir sürecin adıdır.

4.3. Sohbet ve Hizmet

Tasavvufta manevî yolculuktaki temel eğitim yöntemleri arasında önemine binaen halvet kadar sohbet ve hizmet de yer alır. Müridler birebir talim yoluyla şeyhlerinden feyz alabildikleri gibi, sohbet halkasına dâhil olarak ve hizmette bulunarak birtakım manevî kazanımlar elde edebilirler. Sohbetin, müridin her boyuttaki terbiyesi için de gerekli bir usûl olduğu kabul edilir. Söz gelimi tasavvufî âdâb ve erkânın öğrenilmesi, sohbe katılanlar arasındaki ahlâkî huyların alışverişi, gündelik hayatta karşılaşılan sıkıntı ve endişenin bu meclislerde izale edilmesi, müridlerin tarikata aidiyat hissiyatının takviyesi bu sohbet meclisleri vesilesiyle daha hızlı bir surette gerçekleşebilir (Haksever, 2021, ss. 51-52).

Tasavvufta sohbetin seyr u sülûk sürecindeki önemine dair şu husus da zikredilir. Müridin sohbet sayesinde elde ettiği feyizlerin başında, şeyhin ruhâniyet ve manevî hâllerinden nasıpdâr olması gelir. Tasavvuf ehli bir kimsenin nefsindeki kusur ve ayıpları ancak bir ayna vasıtasıyla fark edebileceğini düşünür. Bu kusur ve ayıpları müride gösterecek, bunların tedavisi konusunda ona rehberlik edecek, kalbinin tasfiyesi ve ahlâkının güzelleşmesini sağlayacak yegâne unsur müridin, kendisine ayna olan bir mürşid-i kâmilin sohbetinde bulunmasıdır (Akot, 2014, 38).

Müridin manevî tekâmülünde önemli eğitim metodu olarak görülen sohbet Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinde üzerinde sıklıkla durduğu bir konudur.¹³ Kendisi sohbetin sâlikler üzerindeki etkilerine şu beyitlerle işaret eder:

“Erenler cemâl görür dervîşler sohbetinde;
Erenler meclisinde, nûr yağar sohbetinde.
Ne dilese o olur dervîşler sohbetinde;
Her sırlar açık olur dervîşler sohbetinde.

¹³ Ahmed Yesevî Divân-ı Hikmet’te kırk yedi yerde sohbet kavramına değinmektedir. Seyr u sülûke dair tasavvufî kavramlara dair Hayati Bice tarafından yapılan “Divân-ı Hikmet’te Tasavvufî Kavramlar” adlı doktora tezine müracaat edilebilir (Bice, 2020, ss. 157-189).

Her kim sohbeta geldi, erenden pay aldı,
 Yabancı geldi, biliş oldu dervîşler sohbetinde.
 Her kim sohbeta geldi, gönlüne sır ulaştı,
 Dostlar murâd buldu dervîşler sohbetinde.
 Sıradan kişi gelse, seçkin olur; yıldız gelse, ay olur;
 Bakır gelse altın olur dervîşler sohbetinde.
 Kibir ve hasedler ölür, içine sır dolar,

Göz açıp Hakk'ı görür dervîşler sohbetinde.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, ss. 198-199).

Bu beyitler ışığında şu değerlendirmelerde bulunmak mümkündür: Ahmed Yesevî, dervîşlerin bir araya toplandığı sohbet meclislerine Hakk'ın cemâlinin tecelli edeceğini dile getirmektedir. Bu cemâlin nurları sayesinde sohbeta cahil gelenlerin âlim ayrılacağına, bazı ilâhî sırların inkişaf olacağını, meclisteki kişilerin kötü ahlaktan sıyrılıp sohbetinde buldukları zâtın güzel ahlakından pay aldığını ifade etmektedir. Sohbetin mürid üzerindeki kazanımlarını da bakırın altına ve yıldızın aya dönüşmesi metaforuyla zikretmesi dikkate değerdir. Ayrıca sohbet meclislerinde müridin kalbine doğan ilâhî sır ve hikmetlerin, onu sanki Hakk'ı görür gibi¹⁴ oldukları bir mertebeye eriştireceği de bu hikmetlerin verdiği mesajlar arasındadır.

“Hoş sohbetli Dervişlere canımı versem,
 Her bir bastıkları izi göze sürsem,
 Hizmet kılıp iyilerden dua alsam,

Ondan sonra şevk şarabını tadasım gelir.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 136).

Görüldüğü üzere Ahmed Yesevî, ihvan ile birlikteliğin ve onlarla kurulan sohbet halkasının kişiye ihsan edeceği manevî kazanımların önemine değinmektedir. Onlar için can feda edebilecek bir îsâr ahlakına sahip olmak da bu beyitin içerdiği erdemlerden kabul edilebilir. Bunun yanında diğer pek çok şiirinde olduğu gibi burada da ihvana hizmet öne çıkarılmış, hizmetin sağlayacağı faydanın, sâlikleri manevî anlamda kuvvetlendireceği nasihat kabilinden dile getirilmiştir.

“Pîr hizmeti, Hak hizmeti edeb kılın,
 Seher vaktinde nazar kılar, âgâh olun.
 Ey tâlibler, uyanık olup yola girin,

İşitip, okuyup, hizmet eyleyin, dostlarım ey” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 338)

Tasavvufta hizmet tarikat âdâbının en önemli unsuru kabul edilebilir. Manevî yolculuğu sırasında sâlikin şeyhiyle ilişkisi hizmet kavramıyla ifade edilir. Halka hizmetin Hakk'a hizmet olduğu düşüncesi tarikat hayatında genel kabul gören ve şeyhlerin müridlerin terbiyesinde hassasiyet gösterdiği konuların başında gelir

¹⁴ Hakk'ı görür gibi olmak ifadesi mutasavvıflar tarafından çokça kullanılan Cibril hadisindeki ihsan mertebesini akla getirmektedir. Hadiste geçtiği üzere ihsân, Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmektir. Kul Allah'ı görmese bile Allah'ın nazarı her daim kullarının üzerindedir.

(Selvi, 2017, 111-121; Karaduman, 2020, 396). Ahmed Yesevî de bu hikmette şeyhe olan hizmetin Hakk’a hizmetin aynısı olduğunu, dolayısıyla sâlikin şeyhine hizmetini böyle bir hassasiyet ve titizlikle yerine getirmesi gerektiğini gündeme taşır.

“Pir-i Kâmil mukemmile hizmet eyleyip, İhlas ile sır-esrarın bildim ben işte.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 296) diyen Ahmed Yesevî şeyhlere yapılan hizmetin ilâhî sırlara açılan bir kapı olduğunu vurgular.

“Muhabbetin denizine gömülüp bat,

Âşıkların sohbetine özünü kat,

Muhabbetin pazarına özünü sat,

Özünü satmadan Hakk rahmetin alsa olmaz.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 251)

Muhabbet ve sohbet kavramlarının bir arada kullanıldığı bu hikmette ise her iki kavramın birbirleriyle nasıl bağlantılı olduğuna değinilmektedir. Yesevîlikte sohbetin faydalarından biri de müridin bu yola duyduğu muhabbeti ziyade etmesidir. Tasavvufî tecrübeye ilâhî aşkı ya da muhabbetullahı önemseyen Ahmed Yesevî, şeyhlerin sohbetinin bu muhabbetin artmasına vesile olacağına inanmaktadır.

“Akıllı isen, doğru yola kadem vur,

Merdanların sohbetinden behre al.

Ashâb-ı Kehf köpeğini görüp, ibret al,

İbret alan hâs kulları cânân olur.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 323)

Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinde sohbetle birlikte semâ ve raksa da değinilmektedir. Semâ ve raks müridin manevî yolculuğunda bilhassa ilk zamanlarında daha yüksek hallere ulaşmalarında etkili olabilmektedir.

“Melekler toplanıp bir gün sohbet kurdu,

Raks ve semâ yapmak için sur’atle yürüdü

Mirac sırasında Hakk Mustafa bunu gördü,

Şimdi ben de raks ve sema edesim gelir.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 137)

Bu hikmetler ayrıca Yesevîlikte cehrî zikir yahut semâ ve raksa yönelik olumlu bir tavır bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

5. Manevî Yolculuğun Gerektirdiği Âdab ve Erkân

Tasavvufta seyr u sülûk ya da başka bir deyişle manevî yolculuğun kendine mahsus bazı kural ve rükünleri olduğu tasavvuf ehline malumdur. Sûfiler manevî yolculuktan fayda elde etmenin bu şartlara sıkı bir şekilde bağlı kalmaktan geçtiğini savunmuşlardır. Sâlikin manevî yolculuğunda öncelikle şeyhine, daha sonra ihvân ve akrânına, ayrıca kendisi ve Rabbi arasındaki hukuka dair bir takım âdâba riayet

etmesi beklenir.¹⁵ Ahmed Yesevî maneviyat yolundaki âdâbın önemini şu ifadelerle dillendirir:

“Tarikatda türlü âdâbı bilmeyince,
Nefsi ile muharebe kılmayınca,
Aşk yoluna özünü lâıyk etmeyince,
Hakikatın sırlarını bilse olmaz.” (Hoca Ahmed Yesevî, 2017, s. 249)

Ahmed Yesevî Divân-ı Hikmet haricinde kendisine atfedilen Risâle der Âdâb-ı Tarikat adlı eserinde de tarikatın birtakım edeplerinden bahsetmektedir. Bu edepler daha çok müridin mürşidine karşı takınması gereken tavır etrafında toplanabilir. Zira bu tarikat âdâbı içerisinde ilk sırada şeyhin huzurunda diz çökerek edeple oturmak yer alır. Şeyhin huzurundayken o konuşmadan söz almamak, hatta şeyh izin vermedikçe hiç konuşmamak bir başka edep olarak zikredilir. Şeyh üstad veya öğretmen mesabesindedir. Şeyhe hizmet her şeyden önce gelmelidir. Müridin riayet etmesi gereken bir başka edep ise âciz olduğunu unutmaması ve kendisini herkesten aşağı görmesidir (Ahmed Yesevî, 2016, s. 65).

Sonuç

Türk Müslümanlığının tasavvufla yoğrulmasında Ahmed Yesevî ve halifelerinin etkisi büyüktür. Şiir dilini kullanması ve İslamî değerleri halkın anlayabileceği sade ve duru bir üslupla aktarması Türkler nezdinde Yesevî'nin olumlu tesirini arttırmıştır. Divân-ı Hikmet dinin zâhir ve bâtın boyutlarını birlikte ele alan ve ilk muhatapları olan yeni Müslüman olmuş insanlara İslam'ı en basit haliyle anlatmayı amaçlayan bir kitaptır. Ahmed Yesevî'nin tasavvufi kimliği hikmetlerinde de kendini göstermektedir. Pek çok şiirinde tasavvuf ve tarikat âdâbına dair kurallardan bahsetmektedir. Bu yönüyle Divân-ı Hikmet'ten tasavvufi yolculuğun esasları hakkında detaylı bilgiler temin edilebilmektedir.

Ahmed Yesevî'nin hikmetleri, insan-ı kâmil olma yolunda sâliklere yönelik nasihat ve tembihlerle doludur. Ona göre söz konusu bu manevî yolculuğun kendine mahsus bazı şartları bulunmaktadır. Sâlik bu yolda şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapıları olmak üzere dört kapıdan geçecektir. Her birinin kendi içerisinde on şartı bulunur. Bu boyut tasavvuf kültüründeki hâl ve makamlar tasnifinin dört kapı kırk makam şeklindeki ilk örneğini teşkil etmektedir.

Ahmed Yesevî'ye göre maneviyat yoluna girmeden önce şeriat bilgisine sahip olmak ilk şart olarak zikredilebilir. Çünkü onun söylemlerindeki temel mesaj şeriat olmadan tasavvufun olamayacağı şeklindedir. Müridin daha sonra takip etmesi gereken yol ise öncelikli olarak bir mürşid-i kâmil bulmak ve ona tam anlamıyla teslim olmaktır. Zira yol çetin ve tuzaklarla doludur, rehbersiz maksada varmak ise imkân dâhilinde değildir. Ayrıca mürşid ve rehberlerde olması gereken bazı özellikler de detaylıca işlenmiştir ki bunların temelinde şeriat bilgisine sahip olmak bulunmaktadır. Böyle bir şeyhe intisap eden sâlik sonsuz bir güven duygusu içerisinde artık irâdesini tamamen ona teslim etmeli, herhangi bir konuda muhalefet

¹⁵ Sûfîlerin ibadette, seferde, sohbet ve dostlukta, ikâmet halinde, sofrada, misafirlikte, giyim kuşamda, çalışma hayatında, evlilikte, uzlet ve halvette ve ölüm sırasında takınması gereken âdâb Ebû Nasr es-Serrâc tarafından ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Bu bilgilere erişmek için bk. (es-Serrâc, 1960, ss. 194-282).

göstermemelidir. Mürşid sâlike seyr u sülûkunu tamamlaması için rehberlik ederek bu husustaki en büyük engel olan nefsin terbiye etmesini sağlar.

Nefis bu kimsenin maksadına varmasını engelleyen ve Yesevî’nin hikmetlerinde de tamamen olumsuz niteliklerle açıklanan bir düşmandır. Nefse yönelik riyâzet ve mücâhede süreci gece ibadet ve zikir, uzlet ve halvette bulunmak, sohbet ve hizmet gibi uygulamalarla gerçekleşir. Yesevî’ye göre zikre devam edip geceleri uykusuz geçirmenin mükâfatı Allah’ın cemaliyle müşerref olmaktır. Uzlet ve halvete girmek, tarikat şeyhlerinin müridlerine uyguladığı diğer riyâzet yöntemlerindedir. Yesevî de uzletin ve uzleti zikir, tefekkür, Kur’an tilaveti ve ibadetle geçirmenin faydalarından söz etmektedir. Sâlikin ihvanla birlikte şeyhinin sohbetinde bulunması da manevî anlamda terakkisine vesile olacak bir husustur. Ahmed Yesevî sohbet ve hizmet lafızlarını pek çok şiirinde tavsiye etmiş, bunların müridin sahip olduğu kötü ahlakı yok edip güzel ahlâkı edinmesini sağlayacağı üzerinde durmuştur. Bunun yanı sıra çeşitli hikmetlerde manevî yolculuk ya da seyr u sülûk esnasında sâliklerin uymaları gereken âdâb ve erkân anlatılmıştır.

Kaynakça

Ahmed Yesevî. (2016). Risâle der Âdâb-ı Tarîkat (K. Eraslan & N. Tosun, Çev.). Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.

Akot, B. (2014). Tasavvufî İrşad Metodu Olarak Sohbetin Fonksiyonu. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (VII) 31, 30-39.

Âsım Efendi. (1852). Kâmus Tercümesi. Y.y.

Bice, H. (2020). Divân-ı Hikmet’te Tasavvufî Kavramlar. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bilgin, A. A. (t.y.). Yesevîlikte Zikir ve Sema. Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu, 2, 1368-1378.

Cebecioğlu, E. (2014). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü (6. bs). Otto Yayınları.

Cürcânî, A. b. M. es-Seyyid eş-Şerif. (1405). Et-Ta’rifât. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.

Çatak, A., & Vural, A. (2022). Tasavvufî Düşünce Cennet ve Cehennem Telakkisi: Yûnus Emre ve Kemal Ümmî Örneği. Sufiyye, 13, 117-144. <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1194588>

Demirdağ, Ö. (2019). Ahmed Yesevî’nin Divan-ı Hikmet’inde Şeriat, Tarikat ve Hakikat. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. (8) 4, 2501-2521.

Demirdağ, Ö. (2012). Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevi Eğitimdeki Rolü. EKEV Akademi Dergisi. 53, 131-142.

el-İsfahânî, R. (2002). Müfredâtü el-fâzi’l-Kur’ân. Dâru’l-Kalem.

Eraslan, K., & Tosun, N. (2016). Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.

Erginli, Z. (2006). Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Topluca Bir Bakış. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. (15) 2, 117-181.

es-Serrâc, E. N. (1960). El-Lüma'. Dâru'l-Kütübü'l-Hadîs.

Gürer, B. (2017). Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i Ekseninde Tasavvufî Düşüncede İlahî Aşk. Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 80, 15-41.

Haksever, A. C. (2021). Günümüz Tasavvuf Meseleleri. KDY Akademi.

Hücvîrî, A. b. O. (2007). Keşfü'l-Mahcûb. Y.y.

Hoca Ahmed Yesevî. (2016). Fakr-nâme (K. Eraslan & N. Tosun, Çev.). Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.

Hoca Ahmed Yesevî. (2017). Dîvân-ı Hikmet (M. Tatçı, Ed.; H. Bice, Çev.). Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

İbn Manzûr, E.-F. M. b. M. b. A. E. (1990). Lisânu'l-Arab. Daru Sadır.

İmam Gazâlî. (2014). Ey Oğul (İ. Barca, Çev.). Beyan Yayınları.

Karaduman H. (2020). Geçimliliği Önceleyen Bir Dindarlık Modeli Olarak Melâmet ve Fütüvvet. İslam ve Yorum IV. (3), 379-402.

Karaman, H., Çağrıçı, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S. (2013). Kur'an Yolu Meâli. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kuşeyrî, A. b. H. (2017). Er-Risâletü'l-Kuşeyriyye. Dâru'l-minhâc.

Özköse, K. (2017). Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı. Akademik İslâm Araştırmalar Dergisi. 2, 99-133.

Özköse, K. (2018). Ahmed-i Yesevî'ye Göre Seyr u Sülûk Eğitiminde Mürşid-i Kâmilin Fonksiyonu. VI. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu - Yesevîlik-. 2018, 555-566.

Pakalın, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (C. 1-3). MEB Yayınları.

Selvi, D. (2017). Tasavvufta Marifetin Meyvesi Rahmet Ahlâkı ve Hizmet. Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. (IV) 1, 85-155.

Seyyid Muhammed Râsim Efendi. (2008). Tasavvuf Sözlüğü. İnsan Yayınları.

Suâd el-Hakîm. (1981). el-Mu'cemu's-Sûfî: El-Hikme fî Hudûdi'l-Kelime. Dâru Nedre.

Tehânevî, M. b. A. b. A. el-F. el H. (1998). Keşşâfu Istilâhati'l-Fünûn. Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Tosun, N. (2013). Yeseviyye. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 43, ss. 487-490). TDV Yayınları.

Uludağ, S. (1991). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. Marifet Yayınları.

Yıldız, M. (2016). “Takriz” Yesevî’nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.

Yılmaz, H. K. (2014). Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar (17. bs). Ensar Neşriyat.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.